

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНИХ ТЕРИТОРІЙ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ****INTERNATIONAL LEGAL METHODS OF CHANGING STATE TERRITORIES:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS**

**Пелех І.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри історії і теорії держави та права
Запорізький національний університет**

**Широка К.О., студентка II курсу магістратури юридичного факультету
Запорізький національний університет**

Статтю присвячено дослідженню однієї із найактуальнішої теми міжнародного публічного права, а саме міжнародно-правових способів змін державних територій, охоплюючи теоретичний й практичний аспекти тлумачення та застосування.

У статті акцентується увага на класифікації способів змін державних територій за ознакою правомірності та юридичній характеристиці кожного із різновидів способів. Авторами розроблена й запропонована власна класифікація досліджуваних об'єктів за ознакою правового походження.

Розглянуто базові поняття міжнародного публічного права в рамках досліджуваної теми, а саме поняття державної території, суб'єктів міжнародно-правових відносин у сфері зміни території, договірних способів змін територій, різновидів цесії, плебісциту, акреції, ад'юдикації, окупації, анексії. Зазначено їх правову природу походження, розкрито сутність й зміст, особливості застосування та реалізації, а також проведений порівняльно-правовий аналіз схожих за юридичними ознаками міжнародно-правових способів змін державних територій та викладено висновки. У статті наведено історичні приклади практики зарубіжних країн зі застосування деяких різновидів способів змін їхніх територій.

Авторами підіймається проблематика кваліфікування способу зміни державної території України в наслідок збройної агресії Росії проти України, починаючи від 2014 року, особливо акцентується увага на правовому-статусі території Автономної Республіки Крим на момент публікування цієї статті. Наголошується на важливості правильного правового тлумачення обставин та подій, що відбуваються на конкретній території, яка піддається загарбницькому нападу іншої держави, а також запобігання застосування підміни юридичних понять, задля запобігання негативних наслідків.

Проаналізувавши певні особливості правової регламентації реалізації зміни державної території шляхом анексії, авторами пропонуються шляхи удосконалення правового регулювання такого способу зміни державної території, а саме закріплення більш чітких вимог щодо міжнародного визнання такого факту анексії, також процедури закріплення у нормативно-правових актах держави, яка анексувала, поширення її суверенітету на новоприєднану територію.

Ключові слова: державна територія, цесія, подвійна цесія, плебісцит, ад'юдикація, акреція, окупація, анексія.

The article is dedicated to the study of one of the most pressing topics in international public law, namely the international legal methods of changing state territories, encompassing both theoretical and practical aspects of interpretation and application.

The article emphasizes the classification of methods for changing state territories based on their legality and the legal characteristics of each type of method. The authors have developed and proposed their own classification of the studied objects based on the criterion of legal origin.

The basic concepts of international public law within the framework of the studied topic are examined, specifically the concept of state territory, the subjects of international legal relations in the field of territorial changes, treaty-based methods of changing territories, and various forms of cession, plebiscite, accretion, adjudication, occupation, and annexation. The legal nature of their origin is noted, their essence and content are revealed, and the features of their application and implementation are discussed. A comparative legal analysis of international legal methods for changing state territories, similar in legal characteristics, is conducted, and conclusions are presented. The article provides historical examples of the practice of foreign countries in applying certain types of methods for changing their territories.

The authors address the issue of qualifying the method of changing Ukraine's state territory as a result of Russia's armed aggression against Ukraine, starting in 2014, with particular emphasis on the legal status of the territory of the Autonomous Republic of Crimea at the time of this article's publication. The importance of accurate legal interpretation of the circumstances and events occurring on a specific territory under attack by another state is emphasized, as well as the need to prevent the misuse of legal terminology to avoid negative consequences.

After analyzing certain features of the legal regulation of territorial changes through annexation, the authors propose ways to improve the legal framework for such changes. They include establishing clearer requirements for the international recognition of the fact of annexation, as well as procedures for formalizing in the legal acts of the annexing state the extension of its sovereignty over the newly acquired territory.

Key words: state territory, cession, double cession, plebiscite, adjudication, accretion, occupation, annexation.

Після Другої Світової війни одним із фундаментальних принципів побудови післявоєнного світу став принцип непорушності кордонів та територіальної цілісності держав. Цей принцип з часом перетворився в норму *jus cogens* і став означати, що зміна території держави повинна відбуватися лише мирно і з дотриманням інших принципів міжнародного публічного права.

Але, в умовах сьогоденних політичних подій, в часи бурхливого територіального розподілу у світі, тема міжнародно-правових змін державних територій є актуальною та напроцуд важливою, оскільки кожна така зміна повинна мати правову підставу та своє визнання міжнародною спільнотою. Проте не завжди суб'єкти міжнародного права дотримуються правових підстав для зміни території і це відбувається шляхом свідомого, брутального нехтування усіма принципами і нормами. Тому, зважаючи на

важливість досліджуваної теми, в статті висвітлюються її основні теоретичні та практичні аспекти.

Пропонуємо розпочати з визначення деяких основних понять, що є об'єктами нашого дослідження.

Під територією у міжнародному публічному праві розуміють природні простори земної кулі, а саме: сушу, надра, морське дно, водянні простори, повітряний простір в атмосфері Землі, космічний простір, небесні тіла, а також штучні об'єкти та споруди [7, с. 127]. У міжнародному публічному праві виділяють достатню кількість видів територій, але в контексті нашого дослідження нас цікавить саме державна територія. Державну територію слід розглядати як територію, що правомірно знаходиться під суверенітетом конкретної держави, над якою нею здійснюється територіальне верховенство та поширення влади [4].

Також для повного розуміння висвітленої теми, надаємо визначення поняття способу зміни державної території: «метод, шлях збільшення чи зменшення, в рамках державного кордону, території певної держави, що завершується правовим закріпленням та світовим визнанням».

Проаналізувавши наукову літературу, можна використати певну класифікацію способів змін державних територій за ознакою правомірності. Такі зміни поділяють на правомірні (легальні, законні) та неправомірні (нелегальні, незаконні). До правомірних способів зміни території відносяться наступні: цесія та її різновиди, плебісцит, ад'юдикація, акреція. Неправомірними способами виділяють: окупацію та анексію.

Доцільніше, на наш погляд, вбачається запропонувати власну класифікацію способів змін державних територій за ознакою правового походження (правової природи), згідно якої виділяють: договірні способи (цесія та всі її різновиди, плебісцит; судовий спосіб, що представляє собою ад'юдикацію), загарбницькі способи (окупацію та анексію); природничий спосіб (акреція).

Пропонуємо розглянути та охарактеризувати кожний спосіб зміни території детальніше.

Цесія являє собою правомірну передачу від однієї держави певної частини території під суверенітет іншої держави на підставі укладання міжнародно-правового договору. Цесія, як спосіб зміни державної території, має свої різновиди, що залежать від відплатності чи невідплатності укладеного договору та його сутності. Відплатність договору цесії може виражатися в грошовій чи іншій майновій формі. Якщо розглядати варіант грошової відплати, то сутність договору цесії матиме характер договору купівлі-продажу, хоча предметом договору буде виступати специфічна категорія – територія держави.

Також існує поняття подвійної цесії – це міжнародний договір, укладений двома чи більше державами щодо обміну частинами їхніх територій. У 1999 році в історії України був приклад укладання договору подвійної цесії між Одеською областю України і Молдавією, у результаті якого Молдавія одержала доступ до ріки Дунай і віддала приналежну їй ділянку, що проходила територією України [4].

Невідплатність договору цесії являє собою зміст договору дарування частини державної території іншій державі. Такий різновид способу зміни території зустріти на практиці можна дуже рідко та, скоріш за все, між монархічними державами в результаті укладання шлюбних договорів.

Деякі вчені поділяють цесію на повну та неповну. Повна цесія означає повний і остаточний перехід території під суверенітет іншої держави, наприклад договір купівлі-продажу, обміну, дарування частини території. Неповна цесія не пов'язана з безповоротною втратою державою переданої території та являє собою договір оренди державної території [7, с. 140]. У міжнародному праві розрізняють два види оренди. При першому виді оренди суверенітет щодо орендованої території тимчасово переходить від орендодавця до орендаря. Другий вид оренди пов'язаний із наданням орендованої території особливого правового статусу, при якому орендодавець втрачає деякі суверенні права щодо орендованої території [2, с. 104–105]. Прикладом міжнародно-правової оренди території є Договір між СРСР і Фінляндією про передачу в оренду Фінляндії радянської частини Сайменського каналу й острова Малий Висоцький [4].

Ще одним правомірним способом зміни державної території є плебісцит, походження від латинського слова «plebis» – народ, що дає розуміння про сутність такого способу. Плебісцит – це спосіб зміни державної території, що полягає у передачі частини території під суверенітет від однієї держави до іншої за результатами народного референдуму чи виборів. Ст. 73 Конституції України встановлює, що виключно всеукраїнським референдумом

вирішуються питання про зміну території України. Слід зазначити, що більшість конституцій держав не визнають за державою право розпоряджатися територією на свій розсуд, без дозволу народу, що населяє її [3, с. 181]. Призначення такого голосування народу може бути на підставі внутрішнього національного правового акту чи на підставі укладання міжнародно-правового договору. Щоб передача території шляхом плебісциту мала правомірний характер, обов'язковою умовою є дотримання законної процедури проведення народного голосування, що ґрунтується на основі добровільності, чесності та виключення зовнішнього психологічного та будь-якого іншого впливу на результати волевиявлення народу. Прикладом неправомірного проведення плебісциту слугує проведення у 2014 році референдуму про статус Автономної Республіки Крим, де мало місце велика кількість порушень процедури проведення, в тому числі застосування психологічно-збройного тиску на виборців, в наслідок яких такий плебісцит є незаконним та невизнаним міжнародною спільнотою.

Наступним правомірним способом зміни державної території є ад'юдикація, яка полягає в зменшенні чи збільшенні території на підставі судового рішення. Існує дві умови правомірності ад'юдикації: по-перше, при зверненні в судовий орган держави, що сперечаються, мають у сукупності достатні правові підстави на володіння територією, що оспорується і, по-друге, якщо обидві держави визнають над собою юрисдикцію даного суду [4].

Існує достатньо судової практики Міжнародного суду ООН з приводу міжнародно-правових спорів щодо приналежності території. Наприклад, рішення Міжнародного суду ООН у спорі між Камбоджею і Таїландом з приводу прикордонної території, на якій розташовано стародавній храм Преах Віхар. Суд у 1963 вирішив, що храм стоїть на території Камбоджі, і зобов'язав Таїланд вивести свої збройні сили із храму та його околиць. У спорі між Францією та Великою Британією цей Суд вирішив, що деякі маленькі острови у протоці Ла-Манш перебувають під британським суверенітетом (ухвала від 17 листопада 1953). 1984 палата Міжнародного суду оголосила рішення у справі щодо розмежування морських просторів у затоці Мен, де сторонами спору були США та Канада [6].

В історії України теж є свій приклад міжнародного судового спору з Румунією щодо острова Зміїний. 16 вересня 2004 року Румунія передала на розгляд Міжнародного суду ООН питання про делімітацію континентального шельфу і виняткових економічних зон між двома країнами. Україна відстоювала позицію, що Зміїний має кваліфікуватися судом як острів, і тому повинна існувати 200-мильна економічна зона навколо нього. Суд, формально, задовольнив вимогу України, визнавши Зміїний островом. Однак, по суті, Україна отримала всього лише 12 миль (замість 200). Таким чином, рішення, звичайно, компромісне, але по суті для Румунії це рішення більш позитивне, ніж для України [5].

Акреція в міжнародному праві – це природне збільшення території держави шляхом тривалого процесу нагромадження (під впливом течії води) піску у дельті ріки чи внаслідок появи острова вулканічного походження у межах територіальних вод [1]. Тобто це утворення природним шляхом нової території суходолу у зоні водного простору шириною 12 миль від берегової лінії. Приєднання такої новоутвореної території є законним та відповідає нормам міжнародного публічного права. Але потрібно зважати, що явище акреції може впливати на переміщення уперед морського кордону прибережної держави. Можливе також природне збільшення території однієї держави за рахунок іншої внаслідок, наприклад, зміни русла ріки чи нагромадження ґрунту новою течією [1]. Тому може виникнути необхідність в укладанні міжнародно-правового договору з сусідньою державою щодо врегулювання такого питання.

Переходимо до розгляду неправомірних способів зміни державної території.

Під окупацією розуміють тимчасове зайняття, шляхом застосування збройних сил, однією державою території іншої без юридичного закріплення суверенітету держави-загарбниці.

Анексія – це захоплення збройним шляхом однієї держави території іншої, що тягне за собою юридичний наслідок встановлення суверенітету держави-загарбниці на новоприєднаній території.

Головною ознакою, що розмежує ці способи зміни державної території, є перехід території під суверенітет і володіння держави-загарбниці, який закріплюється на нормативному рівні та є визнаним світовою спільнотою. Тобто, окупація є передумовою анексії.

Акт анексії обов'язково повинен визнаватись міжнародною спільнотою. Постає логічне питання, а що є міжнародною спільнотою? У статті ми не одноразово згадували це поняття, його ж використовують й інші науковці, але чіткого розуміння щодо обсягу суб'єктів міжнародного публічного права, який охоплює цей термін не має. Існує думка, що це більшість цивілізованих держав світу. Як розмежувати те, на скільки та чи інша держава є цивілізованою, не зрозуміло. Також є припущення, що для ствердження переходу певної території як анексії достатньо визнання міжнародних організацій, оскільки учасниками таких організацій є достатньо велика сукупність держав. Доходимо висновку, що така невизначеність у міжнародному праві породжує достатньо проблем щодо закріплення факту анексії. Тому, ми акцентуємо увагу на потребу вдосконалити врегулювання та нормативне закріплення чітких умов визнання факту анексії.

Умова нормативного закріплення анексії, у формі закріплення новоприєднаних територій у законодавстві держави-загарбниці теж має цікавий зміст, оскільки

це породжує паралельне, одночасне закріплення влади декількох держав, що має негативний характер. Нормативне закріплення державної території, до якої входить захоплена територія, без визнання світової спільноти не має юридичної сили на практиці. Виходячи з цього, внесення до Конституції росії території Запорізької, Херсонської областей, Автономної Республіки Крим як державних не має жодного юридичного значення, оскільки не визнається світом, а отже не є анексованими і знаходяться під окупацією. Багато засобів медіа застосовують поняття анексії замість окупації, говорячи щодо статусу Автономної Республіки Крим. На жаль, деякі представники влади України також вживають хибне поняття «анексія». Підміна понять може мати негативні наслідки, тому ми наголошуємо на важливості використовувати правильні за змістовним наповненням поняття.

Цікавим для подальшого дослідження є зовсім нещодавній випадок поступок території Великої Британії. Велика Британія оголосила, що відмовляється від суверенітету над віддаленим, але стратегічно важливим архіпелагом Чагос в Індійському океані, і передає його Маврикію. Про це заявили прем'єр-міністри двох країн. «Архіпелаг Чагос відділили від Маврикія у 1965 році, коли Маврикії був ще британською колонією. Британія купила його за три мільйони фунтів й оголосила своєю територією в Індійському океані. Маврикії звинувачував Британію у незаконній колоніальній окупації архіпелагу, стверджуючи, що його незаконно змусили відмовитись від прав на острови Чагос 1968 року в обмін на незалежність» [8].

Отже, у міжнародному публічному праві існує багато різних способів змін державних територій, кожний з яких має свої особливості, правову природу, відповідну процедуру реалізації. Держава сама вирішує, який саме спосіб потрібно застосувати в тій чи іншій ситуації, але вибір завжди повинен бути правомірним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика українська енциклопедія: електронна версія. URL: <https://vue.gov.ua> (дата звернення: 10.09.2024).
2. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
3. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за ред. В. Ф. Антипенка. Київ: НАУ. 2012. 420 с.
4. Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни Міжнародне право: національна академія внутрішніх справ. 2016. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_5.html (дата звернення: 09.09.2024).
5. Острів Зміїний: вибороли статус, втратили нафту? Українська правда: веб-сайт. 2009. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2009/02/4/180227/> (дата звернення: 14.09.2024).
6. Сандровський К. К. Ад'юдикація. *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-42694> (дата звернення: 14.09.2024).
7. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за ред. Теліпко В. Е. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
8. Історична угода. Британія віддає «останню колонію в Африці». Офіційна веб-сторінка BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c99v3kvy9xeo> (дата звернення: 14.09.2024).